

Лукашевич С.Ю., доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ В КРИМІНОЛОГІЇ

Науковий пошук у науках про суспільство, закони та способи його існування та розвитку наприкінці минулого століття призвів до того, що дослідники соціально-правової реальності дійшли висновку про нелінійний характер залежностей у соціальній дійсності. Більше того, прийшло розуміння, що причинність у соціальній сфері не лише має нелінійний характер, а й що соціальне буття має досліджуватись з точки зору впливу на нього багатьох чинників. Як реакція на таке розуміння й набула поширення в науці нелінійна методологічна парадигма — синергетика.

Займаючись вивченням процесів самоорганізації в системах різної природи, дослідники не могли обійти стороною такий важливий об'єкт вивчення, як суспільство. Більше того, для багатьох учених стало очевидним, що майбутнє людства все більшою мірою визначається не стільки високим рівнем розвитку техніки, скільки розвиненими соціальними відносинами й соціально зумовленими системними взаємодіями.

Чим більш складною є система, тим більш високим є рівень її самоврегульованості та самоорганізації, що в свою чергу підпорядковані певним закономірностям. Ці закономірності самоорганізації систем живої та неживої природи, розроблені та відомі в синергетиці, дозволяють застосовувати її для дослідження багатьох сфер, в яких ми маємо справу з системами, що розвиваються та еволюціонують. Слід мати на увазі, що досліджуючи будь-яку систему, синергетика насамперед вивчає не самі елементи, що її складають, а характер, природу та щільність системних зв'язків між цими елементами, досліджує впливи їх один на одного та на систему в цілому. Це фундаментальне положення має застосовуватись не тільки при дослідженнях статичних станів соціальних систем, а й при виявленні точок біфуркації системи й визначенні аттракторів подальшого суспільного розвитку та суспільної реакції (на прояви криміногенного потенціалу суспільства в тому числі).

Синергетика вивчає нелінійні відкриті дисипативні системи. Такі системи перебувають далеко від рівноваги й активно обмінюються інформацією, енергією чи речовиною із навколишнім середовищем, що призводить до так званого «детермінованого хаосу». Суть цього явища полягає в тому, що повністю детермінована динамічна система (при відсутності будь-яких випадкових впливів на неї) починає вести себе у непередбачуваний спосіб. Проте у цій хаотичності все ж таки можливо виявити низку закономірностей у поведінці системи, що відрізняє дане явище від класичних випадкових процесів. В соціальному бутті прикладами детермінованого хаосу можуть слугувати процеси самоутворення інститутів громадянського суспільства, саморозвиток та існування субкультурних (в тому числі й кримінальних субкультурних) утворень зі своїми

традиціями й звичаями; кримінологічнозначущими є хаотичні, але детерміновані, процеси відтворення та оновлення кримінального середовища тощо.

Синергетика вивчає складні системи, які, як зазначалось вище, містять багато підсистем різної природи, маючи на меті виявити, в якій спосіб взаємодія таких підсистем приводить до виникнення нових стійких просторових, часових чи просторово-часових структур або режимів функціонування, а також досліджує характерні масштаби й швидкості перехідних процесів. Синергетика акцентує увагу на явищах, що виникають завдяки спільній дії кількох чинників, кожний з яких окремо до цього явища не приводить. Недарма її часто визначають як науку про самоорганізацію. Під самоорганізацією розуміють мимовільне, спонтанне самоускладнення форми, структури системи та законів її функціонування унаслідок повільної та плавної зміни її параметрів. Іншими словами, самоорганізація — це утворення впорядкованих структур із хаосу.

Слід також мати на увазі, що системи різних рівнів організації пов'язані між собою через хаос й неврівноваженість будь-якої системи на будь-якому рівні є витокom нового порядку, нового ступеню організованості та складності як для самої системи, так й для пов'язаних з нею (через речовину, енергію або інформацію) систем. Виникає новий системний взаємозв'язок складного, багаторівневого, узгодженого голографічно-матричного типу. Один із постулатів синергетики полягає в тому, що по мірі зростання складності організації системи зростає також ступінь її відкритості та вразливості, що робить її більш чутливою для зовнішніх впливів. При цьому основним питанням, що постає перед системою, є питання про акумулювання такого впливу та звернення його на свою користь, або про підкорення йому.

Базуючись на діалектиці та водночас збагачуючи діалектику багатовимірністю та чисельністю параметрів досліджуваних явищ, нелінійністю та невизначеністю зв'язків, синергетика дозволяє самим категоріям діалектики вийти за рамки лінійності та створити складну нелінійну модель поведінки соціальної системи в залежності як від зовнішніх, так і від внутрішніх зв'язків та впливів.

Вихід на бажаний аттрактор (напрямок) розвитку, тобто пошук найбільш прийнятної та соціально-корисної виходу з точки біфуркації (точки максимальної невизначеності, нестабільності системи), визначення сталих та пошук нових параметрів порядку соціальної системи є основними завданнями синергетики в царині перетворення соціальної дійсності шляхом управління цими процесами. Соціум — це система, що самоорганізується, зміна стану якої відбувається через її внутрішні механізми. Зовнішній світ, хоч і є причиною її зміни, проте, цілком її не детермінує — соціуму притаманні властивості, що відсутні в природі: бурхливе реагування на особистість і її роль під час прийняття рішень, ідеологічні, націоналістичні, гендерні стереотипи, що інколи суттєво впливають на структуру і структурні зрушення у суспільстві. Сучасна соціальна реальність складна, суперечлива і динамічна; процеси, що відбуваються в сучасному соціумі, носять прискорений характер; і, нарешті, зросла роль особистості в соціальних процесах, що підсилює напруженість, оскільки підвищує відповідальність не лише тих, хто ухвалює управлінські рішення, але і тих, хто втілює ці рішення в життя.

Синергетична методологія може бути покладена в основу принципово нової як концепції запобігання злочинності, так і стати методологічною основою кримінології в цілому, адже синергетичні уявлення дозволяють пояснити, чому нерідко дуже потужний зовнішній вплив на систему виявляється набагато менш ефективний, ніж у разі більш слабкий, і навпаки. У цьому сенсі одне з найбільш важливих завдань кримінології — знайти ті «больові точки» соціального організму, вплив на які максимально сприяв би моральному оздоровленню і соціальному прогресу суспільства, більш успішному запобіганню злочинності.

Синергетика має потужний евристичний потенціал у кримінології. У світлі синергетичного уявлення про соціум та його інститути, злочинність уявляється як відкрита для різноманітних впливів, самоупорядкована та самоврегульована нелінійна система, яка перебуває в стані постійного обміну речовиною, енергією та інформацією з іншими напрямками соціального реагування та управління, з суб'єктами та об'єктами соціальної взаємодії тощо.

Синергетична методологія уявляється найбільш вдалою як для комплексних кримінологічних досліджень, так і для вивчення та вдосконалення системи запобігання та протидії злочинності як самостійного напрямку соціального впливу та соціальної реакції на злочинність.